

Hrvatski isusovački misionari i pokušaji unije s pravoslavnima od 16. do 19. stoljeća

MIJO KORADE

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska 83d
HR – 10 000 Zagreb
mkorade@hrstud.hr

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

DEJAN PERNJAK

Križevčine 30
dpernjak@gmail.com
HR – 48 260 Križevci

Primljeno/Received: 30.09.2015.
Prihvaćeno/Accepted: 15.11.2015.

Autori donose pregled misionara koji su se na različite načine bavili temom sjedinjenja kršćana katolika i pravoslavnih tijekom Ranog novog vijeka do druge polovice 19. stoljeća. Rad kroz četiri cjeline prikazuje djelatnost apostolskih vizitatora i isusovačkih misionara na prostoru cijele Hrvatske, ali i njihove misije u Ugarskoj, Turskoj, Albaniji, Rusiji itd. Hrvatski pučki misionari i putujući propovjednici na različite su načine sudjelovali ili utjecali na događaje, inicijative ili promidžbe ujedinjenja pravoslavnih s Katoličkom crkvom u obliku kako se to odvijalo u hrvatskim krajevima i u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji od 16. do 19. stoljeća. Prvi Hrvat koji je bio uključen u proces pokušaja sjedinjenja bio je Stjepan Drenoczy koji je koncem 16. st. pratilac glasovitog Antonia Possevina u njegovu pohodu u Moskvu. Kroz 17. stoljeće u Ugarskoj i Slavoniji pod Turcima djeluju pučki misionari i vizitatori npr. Antun Ranzi, Bartol Kašić i drugi, a svojim djelima doprinose zbližavanju pravoslavnih i katolika Ivan Gabelić, Mihael Lovinić i dr. Poticaji i ideje o ujedinjenju kršćana dolaze i od misionara koji djeluju na jugu Hrvatske (T. Raggio) te onih koji djeluju ili sudjeluju u ostvarenju unije u kontinentalnoj Hrvatskoj, kao što su Juraj Mulih, Leopold Locatelli, Vincenzo Basile, Antonio Ayala i drugi, svojim misionarskim radom, pisanim djelima, izvješćima o stanju unije i sl.

Ključne riječi: misionari, unija, pravoslavlje, grkokatolici, vizitatori, isusovci

1. UVOD

Pučkim misionarima zovu se oni svećenici koji rade kao propovjednici na obnovi vjerskog života među katolicima.¹ Po tome su osobito bili poznati isusovci. Oni u 16. stoljeću promiču takve organizirane misije od župe do župe i od grada do grada i zadržavaju se dok ne postignu dobre rezultate, a vjernike obnavljaju propovijedanjem, katehezom, ispovijedanjem i raznim duhovnim pobožnostima.²

Hrvatski pučki misionari i putujući propovjednici na različite su načine sudjelovali ili utjecali na doga-

đaje, inicijative ili promidžbe ujedinjenja pravoslavnih s Katoličkom crkvom u obliku kako se to odvijalo u hrvatskim krajevima i u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji od 16. do 19. stoljeća. Ovdje obrađujemo samo isusovačke misionare zbog raznolikosti i raznovrsnosti njihova djelovanja, premda je u isto vrijeme bilo misionara i iz drugih crkvenih redova.

Sami počeci isusovačkog djelovanja u hrvatskim krajevima i prve inicijative o njihovom dolasku u Hrvatsku povezani su s idejom djelatnosti za sjedinjenje pravoslavnih i prisutnosti u krajevima gdje bi mogli na tom polju djelovati.

¹ Mijo Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, Zagreb: Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, 1991., str. 59.

² Isto.

2. PRETHODNICI, PIONIRI I PROMICATELJI UJEDINJENJA

Od hrvatskih krajeva prva se Dubrovačka Republika zainteresirala za mladi crkveni Red, isusovce, nastale i potvrđene 1540., još za života njihovog osnivača sv. Ignacija Lojolskog (+1556.). Tako Dubrovnik 1555. moli Ignacija da pošalje svoje redovnike u njihov grad. Osnivač je shvaćao stratešku važnost Dubrovnika, zbog njegovih veza i trgovine s Istokom, za prodor na Istok i krajeve pod Turcima, pa je ozbiljno namjeravao u njemu osnovati kolegij. Nije se moglo odmah nešto konkretno ostvariti, ali su zato Ignacijevi nasljednici slali u grad poduzetne i iskusne misionare, sposobne za pronalaženje novih putova. Tako već 1559. jedan od suosnivača Reda Nicolas Bobadilla dolazi najprije u Zadar i potom u Dubrovnik, zatim 1575. Giulio Mancinelli, Tommaso Raggio i drugi koji tu djeluju po nekoliko godina.³

Ubrzo se javlja i želja za osnivanjem kolegija Družbe u hrvatskim gradovima, koja se opet povezuje s djelovanjem među pravoslavcima i pokušajima ujedinjenja. Poljski isusovac Teofil Krzysztek, superior u Thuroziju u Slovačkoj, upoznao je uz hrvatske isusovce Marka Pitačića, Ivana Žanića, Ljudevita Lukarića i druge koji tamo djeluju, također hrvatsku književnost i kulturu. Zato 1599. oduševljeno piše Španjolcu Alfonso Carilli, koji je tada bio misionar u Ugarskoj a od 1601. austrijski provincijal, o ljepoti hrvatskog pisma (glagoljice) i jezika kao najprikladnijeg za upoznavanje slavenskih naroda uopće. Stoga predlaže da bi osnivanje hrvatskog sjemeništa bilo najbolje sredstvo za budući rad u istočnim pravoslavim krajevima. Nakon molbi s hrvatske strane, tj. grada Zagreba i hrvatskog bana, Carillo šalje 1603. Ivana Žanića i Petra Vragovića u Zagreb da izvide mogućnost za osnivanje kolegija i škole, što su oni i ostvarili 1607.⁴

2. 1. Tommaso Raggio (1531.-1599.)

Prvi, međutim, koji je imao velike planove rada među pravoslavcima, bio je Tommaso Raggio (1531.-1599.) iz Forlija u Italiji, koji sa Salvatore del'Arme djeluje (1574./75.) kao misionar u Kotoru. Lijepo su razvili djelatnost u tom kraju, osobito među mladima, a s tamošnjim biskupom Pavlom Bisantijem planirali su osnivanje kolegija. No, Raggiova obzorja brzo su se širila na druga područja. Smatrao je, naime, da isusovci

moraju ostati u Kotoru s obzirom da je to narod sklon vjeri i knjizi, a u blizini se nalazi i pokrajina Srbija u kojoj je jako puno kršćana grčkog obreda, gdje bi oni mogli djelovati. *Za tu je svrhu ovaj grad jako podestan*, piše on generalu reda Everardu Mercurianu, *jer se nalazi u zaljevu koji se duboko usjekao u te krajeve, a zadnji je mletački grad na kopnu prema Levantu, dosljedno veoma zgodan za slanje pisama iz Carigrada i cijele Azije u Italiju, ako se političko stanje ne promijeni. (...) Boji li se general za život i slobodu članova reda, kad bi grad pao u vlast Turaka, čega se ne treba bojati, neka barem dade jednog profesora. Gdje su trojica sigurna, tamo može biti i četvrti i peti.*⁵



Sl. 1 Boka kotorska, bakrorez, 1571., prikaz na razglednici

U jesen 1575. godine Raggio se u Rimu upoznao s novim skadarskim biskupom i lješkim koadjutorom Teodorom Calompsijem s kojim je išao u Skadar i Lješ. U veljači 1576. Raggio traži od generala Mercuriana dozvolu da s biskupom Calompsijem može ići u Albaniju i kasnije u Skoplje, kako bi mogao razgovarati s patrijarhom Srba grčkog obreda.⁶ *Saznao sam neki dan da jedan u Srba jako ugledan biskup, čim je dočuo da su u Kotor došli nekakvi svećenici iz Rima, uvijek je želio govoriti s nekim od njih. No osobito prošlog Božića, kad mu se životu primicao kraj, živo je zahtijevao od svoje okoline da mu dovedu one rimske svećenike. Njegov nasljednik s kojim sam se minulog ljeta sprijateljio, dok je još imao samo niže redove, i on želi govoriti sa mnom.*⁷ *Tako mi se eto nadaje prilika, i ja*

5 Raggio Mercurianu, 15. veljače 1576. ARSI (Archivum Romanum Societas Iesu) - Ital. 150. f. 175r i 175v; usp. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 36.

6 Isto.

7 Česta je bila pojava da u to vrijeme dolazak misionara za predstavnike Istočne crkve ima pozitivan odjek. Dolazak katoličkih misionara u Istočne Crkve pozdravljali su biskupi, svećenstvo i laici tih Crkava, koji su željeli zaštitu od predstavnika osmanske vlasti. Istočne Crkve dobile su uvjerenja da će njihove zajed-

3 Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Zagreb, 1969., str. 14-31.

4 Mijo Korade, Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, Katalog izložbe, Zagreb, 1992., str. 21.

bih pošao u onaj kraj ako Vi, prečasni Oče, dopustite da izvidim obećanu zemlju.⁸

Kako odgovor nije stizao, Raggio piše novo pismo Mercurianu 27. veljače 1576. gdje ponavlja svoje namjere iz prethodnog pisma te navodi kako se želi sastati sa srpskim patrijarhom u Skoplju, koji je nećak (tako misli Raggio) „velikog paše“.⁹ Naime, taj veliki paša je zapravo bio Mehmed paša Sokolović koji je patrijarhom učinio svog rođaka, koji se zvao Makarije.¹⁰ Makarije je dobio od grčkog patrijarha u Carigradu vlast nad kršćanima grčkog obreda u Srbiji i Raši te dozvolu da može voditi obred na narodnom jeziku.¹¹ Raggio se nadao da će sklopiti prijateljstvo s novim patrijarhom i da će ga uspjeti pridobiti da prizna papu kao poglavara kršćanske Crkve: ...u toj nakani pišem mu pismo na srpskom jeziku, a ponijet će ga jedan srpski biskup s kojim sam se prijateljio lani, dok je još bio in minoribus.¹²

Raggio je dobio odobrenje za odlazak u Albaniju, međutim put je bio odgođen zbog bolesti biskupa Calompsija. O nepredviđenim događajima Raggio je pisao generalu Mercurianu 1. svibnja 1576.: *Boravak u Turskoj, kako neki kažu, neće nimalo biti opasan, ako se ne dira u tursku sljedbu, dok će po mišljenju drugih biti neprilika, ako ne od Turaka, a onda od grčkih kršćana.*¹³

Sljedeća prepreka za odlazak u Albaniju, Skoplje i dalje za Tursku bila je pojava kuge. Međutim, Raggio je bio neslomljiva duha pa ponovo piše generalu i kaže: *Najprije ću poći k srpskom patrijarhu koji ima veliki ugled, jer je nećak¹⁴ velikog vezira, pa, dadne li Bog svoju pomoć da patrijarh rado sasluša što sam mu na-*

nice i dalje postojati ako prihvate katolička dogmatska stajališta i podvrgnu se vlasti pape. Patrijarsi, biskupi i samostani zarko su željeli da njihovi klerici pohađaju katoličke kolegije i sveučilišta u Europi, jer su središta viših crkvenih studija i njihovoj regiji gotovo potpuno iščezla. Mato Zovkić, *Suvremena katolička enciklopedija*, Split, 2005., str. 139.

8 Raggio Mercurianu, 15. veljače 1576. ARSI - Ital. 150. f. 175r i 175v.

9 Raggio Mercurianu, 27. veljače 1576. ARSI - Ital. 150. f. 216r.

10 Mehmed paša Sokolović utemeljio je patrijaršiju u Peći, a kako je u tekstu navedeno za patrijarha je postavio Makarija, za kojega pretpostavljaju da je bio ili njegov nećak ili brat. Gábor Agoston, Military Slavery, u: Gábor Agoston, Bruce Masters (ur.). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009., str. 383-384, na str. 383; Aleksandar Fotić, Serbian Orthodox Church, u Gábor Agoston, Bruce Masters (ur.). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009., str. 520-521, na str. 520. Detaljnije u: Gábor Agoston, Bruce Masters (ur.). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009., str.: 382-383, 519-520.

11 Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 37; Fotić, Serbian Orthodox Church, str. 520.

12 Raggio Mercurianu, 27. veljače 1576. ARSI - Ital. 150. f. 216r.

13 Raggio Mercurianu, 1. svibnja 1576. ARSI - Ital. 151. f. 64r i 64v.

14 vidi bilj. 10.

*umio reći, onda će mu to otvoriti put do velikog vezira, njegova ujaka, a po njemu do vrhovnih vjerskih poglavara, tj. do grčkog patrijarha, koji ovisi o veziru i do muftije, glavne muslimanske sljedbe. Bez ovlaštenja te dvojice nijedan drugi vjerski poglavar, ni turski ni grčki, ne usuđuju se slušati razgovora o vjeri, najmanje o sjedinjenju, jer ne razumiju kako bi se mogli ti narodi, različiti vjerom, sjediniti bez štete po tursku carevinu.*¹⁵

Na kraju je i taj Raggiov pohod u Tursku propao. Odlazak na Istok ostvario mu se 1578. godine kada s isusovcem Giovannijem Elianom odlazi u Siriju¹⁶ k maronitskom patrijarhu Mihaelu da kao papini delegati riješe sporove koji su nastali unutar Maronitske crkve.¹⁷ Maronici su od svih istočnjaka ostali najvjerniji Svetoj Stolicu, no okruženi krivovjernicima upali su u neke zablude oko dogme i liturgije.¹⁸ Nakon što je podneseno izvješće papi Grguru XIII. o stanju tamošnje Crkve, papa je dao u Rimu otvoriti sirijsku tiskaru za potrebe tiskanja maronitskih katekizama i poslao Eliana 1580. u novu misiju. Budući da je Raggio u Kotoru naučio dobro hrvatski, poslan je u Loreto, gdje je papa osnovao Ilirski kolegij i njega postavio njegovim prvim superiorom.

2. 2. Giulio Mancinelli (1537.-1618.)



Sl. 2 Giulio Mancinelli (preuzeto s http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZP/xw_nmpkrolowa.html)

15 Raggio Mercurianu, 19. rujna 1576. ARSI - Ital. 152. f. 139r i 139v.

16 *Annali di Gregorio XIII 1742*: 142, 492.

17 Maronitska crkva je dobila ime po pustinjaku sv. Maronu (350.-433.), a osnovana je u planinama Libanona. U početku nekaldejska antiohijskog podrijetla i obreda, ona se kao cjelina opredijelila za zajednicu s Rimom i Kalcedonskim saborom 1181. godine. Za vrijeme Drugog križarskog rata izvrgnuta jakim latiniziranjem. Zovkić, *Suvremena katolička enciklopedija*, str. 137.

18 Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 38.

Drugi veliki misionar toga doba bio je Giulio Mancinelli (1537.-1618.) iz Macerate, čiji su se apostolski pohodi protezali na tri kontinenta (Europa, Azija, Afrika). U Dubrovniku djeluje 1575. i 1576., obilazeći i okolne krajeve, te propovijedima i podukama u katekizmu nastoji obnoviti vjerski i moralni život ljudi.¹⁹ Te pohode opisao je u osmom poglavlju svoje *Autobiografije*, koje govori o misijama i putovanjima u turskim krajevima. Razlog je u tome što je Dubrovačka Republika tada graničila s Turskim imperijem i što je on na svojim putovanjima imao prilike zalaziti i u turski teritorij. Zato na početku kaže da je svoju dvadesetogodišnju želju za djelovanjem u Turskoj prvi put ostvario za vrijeme boravka u Dubrovniku. Nabraja zatim samo mjesta južno od Dubrovnika, od Konavlja do Kotora, u kojim je dolazio u dodir s Turcima. Tu je posjećivao i pogranična kršćanska sela na turskom teritoriju i tamo upoznao njihovo vjersko i socijalno stanje katolika i pravoslavnih.

Na putovanjima što ih je poduzimao, priča misionar u trećem licu, u te puste i brdovite krajeve, o kojima ipak ima dosta kršćanskih sela, zvanih „kaznačine“ (Casnaccine), nailazi na narod vrlo zapušten u vjeri, od kojih mnogi umiru bez ispovijedi i bez drugih sakramenata, a misu imaju rijetko na godinu, dva, tri, ili šest puta. Ako i postoji župnik, on je oko 15 milja daleko od tih sela, i ne može ih posjetiti, niti vjernici mogu doći u crkvu. U planinama nailazi na mnoge zapuštene crkve za koje se nitko ne brine, a i crkveno im je posuđe vrlo siromašno. A Turci, tj. odmetnici od katoličke vjere, potajno krštavaju djecu, vjenčaju se kod župnika i daju blagoslivljati grobove svojih mrtvih, jer je veći dio njih ostajao u srcu kršćanima i samo su izvana bili muslimani radi materijalnog interesa. Budući da nema latinskih svećenika, obraćaju se uglavnom onima istočnog obreda, kojih ima posvuda u turskim krajevima, i u onima gdje su prije bili katolički svećenici. Oni za svoje usluge traže naknadu u odjeći i drugim stvarima, i da im vjernici obrađuju zemlju za uzdržavanje njihovih obitelji. Često prisiljavaju narod da im dadu ono što bi oni morali dati njima. Poučavaju ih uglavnom pogrešne nauke i praznovjerja, a ništa o vjeri, o apostolima i svetim ocima, koja je zbog njihova neznanja i urođene odbojnosti prema katolicima u mnogočemu iskrivljena. Na sreću, ima monaha grčkog obreda koji obavljaju službu ne samo biskupa nego i župnika, i poštenog su života, ali neuki i s mnogo pogrešnih nauka. U nekim su krajevima latinski svećenici, franjevci, koji su zadržali rimski obred, i kada je jednom neke seljake

*iz njihovih župa upitao kojeg su obreda, odgovorili su mu da su fratarske vjere.*²⁰

2. 3. Marin Temparica (1534.-1591.)

Dubrovačanin Marin Temparica (1534.-1591.) najprije je oko 20 godina bio trgovac po turskim krajevima, a potom kod Mancinellija u Dobrovniku pohađa lekcije iz teologije i odlučuje postati isusovcem. Prema svjedočanstvu samog Temparice, Mancinelli mu je bio duhovni vođa i nakon odlaska iz Dubrovnika, s njim se dopisivao. Mancinelli ga je nagovorio da upozori isusovačkog generala Claudia Acquavivu o teškom stanju Hrvata i drugih kršćanskih naroda pod turskom vlašću, te o njihovim vjerskim i kulturnim potrebama. Tako je Temparica vjerojatno oko 1582., prije nego je ušao u Red, u opširnoj promemoriji upućenoj generalu opisao stanje kršćana pod Turcima, zatim „slavenski jezik“ kojim govore turski podložnici sve do Crnoga mora. Tim potlačenim i neukim narodima trebalo bi podići sjemeništa i kolegije za odgoj klera i učitelja, napisati gramatike i rječnike da ne izgube svoj identitet i vjeru. Na kraju promemorije Temparica naglašava da će njegov duhovnik Mancinelli posvjedočiti koliko cijeni isusovce i njihov rad za dobro ljudi.²¹

Mancinelli je za boravka u Dubrovniku tražio od poglavara da ga pošalje u Carigrad kako bi pomogao tamošnjim kršćanskim sužnjima i katolicima u Osmanjskom Carstvu. Kada je 1580. papa Gregur XIII. poslao ninskog biskupa Petra Cedulina kao svog izaslanika i vizitatora u Carstvo, ovaj je u izvješću opisao žalosno stanje kršćana i predložio da isusovci osnuju rezidenciju u Carigradu. Za tu rezidenciju poslani su 1583. Mancinelli, Temparica, jedan francuski pater i dva časna brata, koja je s vremenom postala jedno od važnih središta kršćana turskog Levanta. Oni otvore rezidenciju uz crkvu u gradskoj četvrti Pera, brinu se za tamošnju katoličku zajednicu, sužnje, trgovce i druge putnike. Temparica je ostao u Carigradu do 1585., kada je obolio i morao se vratiti u Rim, a u izvješću je opisao tamošnje prilike i svoje djelovanje. O pravoslavnim Grcima pripovijeda da postaju pitomiji, prijazniji i da

20 Isto, 147-148. Dio osmog poglavlja autobiografskog Mancinellijevog spisa pod naslovom *Historia della vocazione e del pellegrinaggio* objavljen je u tom članku (Isto, 147-150).

21 Tekst promemorije vidi u Josip Jurčić, Pokušaj "Zbora za širenje vjere" god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo, *Croatia Sacra* IV, Zagreb, 1934., str. 143-174, na str. 143-144, 155-158. Promemorija je obrađena također iz lingvističkog aspekta: „Izvešće Marina Temperice i začetci standardizacije hrvatskoga jezika“ u: Radoslav Katičić (1999), *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb: Hrvatski studiji, 1999., str. 153-163. Vidi i Mijo Korade, Hrvatski isusovci XVI. stoljeća (1553.-1584.). Biografski podaci, *Vrela i prinosi* 14, Zagreb, 1983., str. 101-117, na str. 112-113.

19 Mijo Korade, O dubrovačkoj okolini, *Vrela i prinosi* 16, Zagreb, 1986., str. 133-151.

žele jednog misionara koji pozna grčki da bi mogli s njim razgovarati i upoznati Katoličku crkvu.²²

2. 4. Aleksandar Komulović (1548.-1608.)

Splićanin Aleksandar Komulović (1548.-1608.) kao apostolski vizitator, zajedno sa spomenutim Tommasom Raggiom, obilazi 1584. katolike na jugoistoku Balkana kroz Albaniju, Srbiju, Kosovo, Makedoniju i Bugarsku. Davali bi upute sakupljenim biskupima i župnicima o njihovoj službi, dijelili im liturgijske knjige i predmete, a u izvješćima su potanko opisivali tamošnje prilike. Komulović je uz to predlagao kako bi sve balkanske kršćanske narode trebalo organizirati u borbi protiv Osmanlija. Dok se Raggio 1585. vratio, Komulović je produžio u Vlašku i Moravsku da bi kod tamošnjih knezova izborio bolje uvjete za katolike i obnovio vjerski život.²³

Od godine 1593. Komulović djeluje kao papinski izaslanik pape Klementa VIII. u Erdelju, Vlaškoj, Moravskoj, Poljskoj i Rusiji s ciljem da organizira kršćansku vojnu protiv Osmanlija. Premda je njegova misija doživjela neuspjeh, ostala je zapamćena u povijesti kao jedan od dramatičnih pokušaja Rima da oslobodi Europu od osmanlijske opasnosti. Osobni napor i oduševljenje osamljenog diplomate, o kojemu su suvremenici imali visoko mišljenje, nisu mogli prevladati sebičnost i uske interese pojedinih kršćanskih vladara, kao ni opće probleme i prilike u tadašnjoj Europi. Osobito je na kraju, godine 1597., doživio otvoreno neprijateljstvo u Moskvi te bio zatvoren i potom prognan, vjerojatno zbog toga što su ga Moskovljani držali odgovornim za Brest-litovsku uniju (1596.), tj. sjedinjenje rutenskih (ukrajinskih) pravoslavnih s Rimom. No, on ipak nije aktivno sudjelovao u toj glasovitoj uniji. Vrativši se u Rim, Komulović 1599. postaje isusovcem pa zadnje godine života djeluje u Dubrovniku i dijeleći po Dalmaciji katekizme koje je bio objavio u Rimu.²⁴

22 Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 41-46.

23 Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 50-65; Tonči Trstenjak, Alessandro Komulović S. I., 1548-1608. Profilo biografico, *Archivum historicum Societatis Iesu* 58, Roma, 1989., str. 44-86, na str. 44-55; Mijo Korade, Prijedlozi vizitatora Aleksandra Komulovića (1548.-1608.) za borbu protiv Osmanlija, *Gazophylacium* 13, Zagreb, 2008., str. 1-2, 111-127, na str. 111-116.

24 Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 65-72; Trstenjak, Alessandro Komulović S. I., 1548-1608. Profilo biografico, str. 65-79; Korade, Prijedlozi vizitatora Aleksandra Komulovića (1548.-1608.) za borbu protiv Osmanlija, str. 118-127.

2. 5. Stjepan Drenoczy (+ 1586.)



Sl. 3 Antonio Possevino (preuzeto s <http://www.faculty.fairfield.edu/jmac/jp/jppiri.htm>)

Još je jedan hrvatski isusovac, Stjepan Drenoczy (+1586.), sudjelovao u jednom glasovitom papinskom poslanstvu krajem 16. stoljeća. Bila je to diplomatska misija isusovca Antonija Possevina²⁵, izaslanika pape Grgura XIII. u Rusiju. Cilj te misije bio je pomiriti zaraćenu Poljsku i Rusiju te nagovoriti ruskog cara Ivana IV. Groznog na sjedinjenje s Rimom. Malo se zna o Stjepanovoj mladosti, samo to da je rođen u Zagrebačkoj biskupiji, 1573. u Brnu je ušao u Isusovački red te studirao i djelovao u Češkoj i Grazu, gdje se 1581. pridružio Possevino na putu za Rusiju.²⁶ Nakon prvih pregovora s carem u Starici, Possevino odlazi poljskom kralju nastaviti mirovne pregovore i ostavlja Drenoczyja u Rusiji da do njegova povratka pripravi put za razgovore o sjedinjenju. Drenoczy je izabran za tu zadaću najviše zbog toga što se on kao Hrvat najbolje od Possevinovih pratilaca snalazio u ruskom jeziku. Possevino ostavlja Drenoczyju opširnu instrukciju, datiranu 14. rujna u Starici, o tome kako se mora ponašati i o čemu i na koji način razgovarati s Rusima.²⁷ Ona je dragocjen dokument

25 Antonio Possevino (1533.-1611.), talijanski isusovac, misionar, diplomat, teolog i pedagog. Autor je glasovitog djela „Moscovia“ (Vilna, 1586.) o odnosu Istočne i Zapadne Crkve. Vidi radove o njemu u: László Polgár, *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus 1901-1980*, vol. 3/2 *Le personnes*, Roma, 1990., str. 690-693.

26 Korade, *Hrvatski isusovci XVI stoljeća (1553.-1584.)*. Biografski podaci, str. 109-110; Mijo Korade, Stjepan Drenoczy u misiji sjedinjenja kršćana (1581-1582), u: Ratko Perić (ur.), *Homo imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Pontificium Colegium Croaticum S. Hieronimi, Romae, 1991., str. 452-457, na str. 452-453.

27 Possevinovu uputu objavio je Stanislas Polčín. Vidi: Stanislas Polčín, *Une tentative d'Union au XVIe siècle: La mission re-*

jer zorno prikazuje Possevinovo viđenje Ruske crkve i uopće pitanje sjedinjenja kršćana.

Possevino najprije upozorava Stjepana da izbjega sve čime bi mogao povrijediti i oneraspoložiti cara i njegove podložnike. Zato neka im ne dijeli katoličke knjige, neka im ne nameće diskusije i neka se ne pokazuje previše na ulicama, jer bi odijelo katoličkog svećenika moglo izazivati Ruse i potaknuti protestantske trgovce da ga provociraju. Ako pravoslavni započnu s njim razgovore o vjerskim pitanjima, neka odgovara mirno i sa sigurnošću, a ako ne može odmah dati odgovor neka ga radije odgodi. Za Ruse je najvažnije, misli Possevino, da im se njihov duh skrene od vanjskih stvari u nutarnje i da shvate duhovni smisao njihovih obreda. Neka im Stjepan govori o vrlinama, poniznosti, vjeri i ljubavi. Da bi se postiglo jedinstvo, potrebno je prije svega pripremiti duše da prihvate istinu. I zato je Stjepanova glavna zadaća pripremiti put ujedinjenju u carevoj okolini.

Ako Rusi budu započinjali razgovor o dogmatskim pitanjima ili stavljali prigovore na Katoličku crkvu, moći će im odgovoriti prema Possevinovim uputama. Zato mu ukratko sugerira obrazloženja za tri najvažnija problema: o izlasku Duha Svetoga (Filioque), o primatu Rimske crkve i o čistilištu, te ga upozorava na literaturu u kojoj će naći konkretne i praktične odgovore. Najveći dio instrukcije Possevino posvećuje razlikama između katolika i pravoslavnih u području obreda, crkvenih zakona i vjerskih običaja. Tako obrazlaže pitanja celibata, krštenja, krizme, euharistije, posta, slavljenje blagdana i druge. Possevinovi stavovi u tim zadnjim pitanjima su veoma trijezni, široki i tolerantni, uvijek ističe dodirne točke između crkvene prakse ili običaja dviju Crkava. Tu umjerenost mu priznaju kasnije i pravoslavni autori.

Dok je Possevino u Poljskoj postigao da su u siječnju 1582. dvije zemlje sklopile desetogodišnji mir, Drenoczy je za pet mjeseci dobro naučio ruski i obavio svoju zadaću, ali na kraju izaslanici zbog careve nepopustljivosti i naprasitosti nisu postigli nikakva rezultata, čak je car Drenoczyju prijetio smrću, a završio je i u zatvoru. Nakon povratka iz Rusije Drenoczy najprije djeluje u Poljskoj, ali je iz nepoznata razloga potkraj 1583. otpušten iz Reda. Zatim postaje kanonikom u Egeru u Ugarskoj, a Possevino mu pomaže u vjerskoj obnovi katolika u tome kraju na turskoj granici, gdje je sve više prodirao protestantizam. Ujesen 1586. u Egeru izbija kuga, od koje Drenoczy umire.²⁸

ligieuse du Père Antoine Possevin S. J. en Moscovie (1581-1582), Roma, 1957., str. 1-59.

28 Korade, Stjepan Drenoczy u misiji sjedinjenja kršćana, str. 452-457.

3. MISIONARI O VJERI, MORALU I OBIČAJIMA PRAVOSLAVNIH

U prvoj polovini 17. stoljeća isusovci osnivaju nekoliko misijskih postaja u turskim krajevima na Balkanu koje obično nazivaju *Missio turcica*. Prvu je takvu otvorio Bartol Kašić 1613. u Beogradu uz pomoć dubrovačkih trgovaca od kojih je i dobio kuću u kojoj je otvorio latinsku školu. Godine 1615. austrijski isusovci osnivaju misiju u Pečuhu, a zatim u Temišvaru, dok neko vrijeme vode takvu misiju i u rumunjskom Karansebešu. U svim misijama oni vode latinsku školu za mjesne i okolne mladiće koje potom šalju u Italiju ili Austriju na studij. Bile su to tipične isusovačke postaje iz kojih su misionari djelovali po čitavom okolnom kraju zaustavljajući se u nekom mjestu više tjedana ili više mjeseci, a zalazili su tamo gdje je narod bio najzapušteniji i gdje nije bilo redovitih župnika.

Takvu vrst misijske djelatnosti obavljali su u svim zemljama, ali je bila tipična za krajeve u kojima su ljudi ili zbog ratova, bolesti ili drugih nedaća živjeli u teškim prilikama i zahtijevali posebnu pomoć. U tim turskim postajama djelovali su isusovci različitih narodnosti jer je prema miješanom stanovništvu bila potreba za propovjednicima na raznim jezicima. U svim tim spomenutim postajama je kroz čitavo vrijeme njihova postojanja uvijek bilo i Hrvata, tako da su uz Kašića u Beogradu djelovali Marin Bonis (Dobrojević), Marin Drago, Stjepan Szini; u Pečuhu Matija Vodopija, Jakov Svetić, Jakov Tugolin i drugi; a u Temišvaru Petar Sotić, Antun Ranzi, poznati leksikograf Jakov Mikalja, Ignacije Tudišević i drugi.

Nisu sve misije imale dugi vijek zbog raznih okolnosti. Tako su onu u Karansebešu preuzeli franjevci, a zbog njih je 1638. prestala i misija u Beogradu, dok je ona u Temišvaru zatvorena 1650. godine. Jedina je djelovala kroz čitavo razdoblje turske okupacije a i kasnije misija u Pečuhu, koja je kasnije prerasla u kolegij. U svojim izvješćima koja su redovito slali poglavarima u Rim i u brojnim pismima ti su misionari donosili mnoštvo zanimljivih podataka i detalja o svom djelovanju i putovanjima od sela do sela, o raznim poteškoćama na koje su nailazili katolici u odnosima ili sukobima s drugim vjeroispovijestima i turskim vlastima.

3. 1. Bartol Kašić (1575.-1650.)



Sl. 4 Bartol Kašić, autor Ivan Mirković (preuzeto s <http://blog.dnevnik.hr/iskonskipag/2012/10/1631148170/bartol-kasic-ponovno-medu-svoje.html>)

Pisac prve hrvatske gramatike Bartol Kašić (1575.-1650.) dva je puta kao vizitator pohodio turske krajeve, 1612. i 1613. te 1618. godine. Zadaća mu je bila ispitati stanje katolika i donijeti prijedloge za uređenje crkvene uprave, te pomoć kršćanima pod Turcima.²⁹ Oba puta polazi iz Dubrovnika, prolazi uz pratnju dubrovačkih trgovaca i janjičara kroz Bosnu, odlazi u Beograd gdje je na prvom pohodu i osnovao isusovačku misiju ili postaju s latinskom školom.³⁰ Odande obilazi krajeve po istočnoj Slavoniji do Valpova, po Srijemu, današnjoj Vojvodini, sve do Temišvara. Svoja putovanja je opširno opisao u *Autobiografiji*, a nove podatke donosi u dva opširna izvješća iz 1613.³¹ Nekoliko izvješća i predstavljeni papi ponio je sa sobom u Rim 1613. u kojima je tražio konkretne akcije za pomoć kršćanima pod Turcima i preporučujući osobito svog pratioca na putovanjima bosanskog svećenika Simona Matkovića za biskupa u Slavoniji.³² Kašić, osim mnoštva podataka

o prilikama i životu katolika, donosi razne detalje iz svojih susreta s muslimanima, pravoslavcima i pripadnicima drugih vjerskih skupina.

Ta svoja putovanja po turskim krajevima naširoko opisuje u svojoj *Autobiografiji*.³³ Prenosimo jedan susret s pravoslavcima u Srijemu, kada je naišao na skupinu kršćana koji su zbog turskih nasilja živjeli u podzemnim nastambama, kao u zemunicama i Kašić je prenočio s njima: *To bijahu kršćani Srbi koji su od svog djetinjstva odgojeni u grčkom shizmatičkom obredu, ne znajući da su takvi, niti što je to raskol, niti koji su temelji kršćanske vjere, ni članci vjere ili zapovijedi dekaloga, ni Gospodnje formule „Očenaša“, ni primanje sakramenata ispovijedi i euharistije, koju su ipak uzimali pod obje prilike jedva jedanput kroz nekoliko godina. Svećenici koji su ispovijedali u korizmi, nisu odmah davali odrješenja pokornicima, već su dali pokoru, te poslije nekoliko dana ili sedmica, pošto bi izvršili pokoru, malo prije uzimanja euharistije, stojeći polagali su im na glavu ritualnu knjigu iz koje su čitali riječi odrješenja, te bi ih otpuštali odriješene. Pošto je završila ta ceremonija pristupio je p. Kašić župniku koji je odriješivao i lijepo ga zapitao da mu kaže što je trebao reći iz postavljene knjige na glavi? On odgovori da je rekao i čitao ono što je tamo bilo napisano. Ali je pater i dalje inzistirao: što znače one riječi koje su se čitale? A ovaj nije ništa drugo odgovorio osim gore rečenog, i pokazao da je on čitao riječi čije značenje (a možda ni samo čitanje) nije znao.*³⁴

Puno više vijesti o pravoslavcima ima u prvom izvješću iz 1613., u kojemu Kašić govori o moralnom stanju tamošnjeg stanovništva i raznim religioznim skupinama, osobito o vjerskim običajima i manama pravoslavni i katolika.

U tom području ima mnogo sljedbi, ali većinom su Rašani koji se po narodnom zovu Serblji grčke vjere, ljudi podmukli i grozni koji kolikogod nam sličje po obredu i ispovijedanju vjere toliko lakše prevare jednostavne. Više vjeruju bajkama nego evanđeoskim istinama, toliko su (puni sebe) uvjereni u vlastito mišljenje da bi se lako uvjerali da je krivo ono što čuju od njihovih popova, i kako su puni neznanja tako govore apsurdne stvari i ne znaju ozbiljno govoriti već samo o smiješnim bajkama i čak što je stvar smješnija to više u nju vjeruju. Zbog toga se ne može s njima započeti nikakav razgovor jer na kraju ti ljudi kažu ja tako vjerujem, ako je zlo takvo je od popova. Pita sam ih kakve riječi izgovaraju kod krštenja djece kada ih uranjaju u

29 Odredbu pape Pavla V. od 1. rujna 1612. o njegovom poslanstvu donosi Kašić u *Autobiografiji* (hrvatsko izdanje u Bartol Kašić, *Putovanja južnoslavenskim zemljama*, Privlaka: KIC Privlačica, 1987., 39-40), a uputstvo generala Claudija Acquavive za Kašića i njegovog pratioca, erdeljskog isusovca Stjepana Szinija, spominje Miroslav Vanino, *Le Père Barthélemy Kašić S. I. (1575-1650)*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 7, Roma, 1937., str. 216-258, na str. 225.

30 Misiju u Beogradu opisao je Miroslav Vanino, *Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću*, *Vrela i prinosi* 4, Zagreb, 1934., str. 1-47.

31 Ta dva Kašićeva izvješća (kao i pisma i izvješća drugih spomenutih tamošnjih misionara), objavljena su u izdanju misijskih pisama i izvješća *Erdélyi és hódoltság jezsuita missziók*, I/1 1609-1616, Szeged, 1990., 69-78, 115-130.

32 Miroslav Vanino, *Prijedlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za*

spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.), *Croatia Sacra* 4/8, Zagreb, 1934., str. 217-254.

33 Kašić, *Putovanja južnoslavenskim zemljama*, str. 39-106.

34 Isto, str. 48.

vodu. Postavio sam to pitanje znajući da oni koji su ih krstili trebali su krstiti pod uvjetom (jer ti kršćani zbog nedostatka našeg svećenika donose djecu tim popovima), odgovorio je među drugim smiješnim stvarima da nitko osim svećenika ne može valjano krstiti, i na moj prigovor: a što bi učinio s onim koji je u smrtnoj opasnosti i ne može se naći svećenika? Odgovorio je ovako: da kum mora uzeti to mrtvo dijete, okrenuti se prema istoku i tri puta klanjajući se i naginjući izgovori: ima vjeru, ima vjeru, ima vjeru, i zatim ga pokopa pod kakvom crkvom i dade služiti 40 liturgija, tako će se to dijete spasiti i ostat će kršteno.

Posebno Kašić spominje bajke i ruganje na račun Katoličke crkve i pape, što je njega vjerojatno najviše pogodilo:

Rugaju se i podmeću zlo vjerujući i poučavajući da papa, premda je nekad bio pravi namjesnik Kristov, ali od kada je jedan papa obrijao bradu koja je bila zlatna zbog ljubavi prema lijepoj djevici, u koju se bio zaljubio, a ona da bi ga odvratila od te slijepa i svetogrdne ljubavi predložila mu je i poručila da mora najprije obrijati svoju lijepu zlatnu bradu i izvršiti prije nego želi uživati s njom. Kada je papa odmah tako učinio, djevica je, prezrevši njegovu izopačenost pobjegla u pustinjska i nepoznata mjesta. Tako papa izgubi od tog vremena svako dostojanstvo i autoritet i čast po pravednom Božjem gnjevu jer je tako malo cijenio čast zlatne brade. Ispuštam druge nebrojene bajke...

Nadalje Kašić nabraja različite vjerske običaje koje pravoslavni narod uče njihovi svećenici: Ne uče svoje ljude moliti niti druge stvari niti propovijedaju već svatko drži tradiciju uzetu od majke i oca koju vidi da se obdržava. Čine tisuću praznovjerja kojima se posve predaju. Ne drže da je grijeh krasti, osobito od onih koji su druge vjere, sve dok daju dio svećeniku. Također vjeruju da za sve druge grijeha svećenik može dati zadovoljštinu s nekim molitvama i kad daju i ostavljaju veliku milostinju za "otpoj", što popovi i zahtijevaju, niti se ne stide tražiti toliko za mrtvog, govoreći ženi: dajte jer je tvoj muž, sin, otac, itd. teško sagriješio zbog kojih treba puno trpjeti i truditi se s molitvama i pojanjem. Drže da je dopušteno mužu otpustiti ženu i uzeti drugu kako mu se sviđa, sve dok dâ dobru svotu novca, a to ponekad jako kvvari naše katolike.

Posebno na kraju ističe negativni utjecaj što ga pravoslavni imaju na katolike svojim neznanjem i praznovjerjima: Vladike, biskupi uzimaju desetinu i od katolika i prisiljavaju ih na to dovodeći svjetovne turske poreznike i govoreći da mu moraju dati jer je on biskup. Oni imaju veliki autoritet jer su slobodni i nisu podložni niti ugnjetavani od Turaka, postaju martoloti,

tj. upravitelji tvrđava i krađu kršćansku djecu i prodaju ih Turcima i čine tisuće lopovluka. Jako mrze religiju i vjeru rimsku govoreći da bi radije postali Turci nego rimske vjere. A kada neka od tih jednostavnih kršćanki prihvati njihov obred, što se često dogodi kada se udaju za njih i čine im se da je sve to isto i da budu u miru s njima, ili od straha kad ih svećenici nagovaraju, prijete, proklinju i pod prijetnjom rastave učine da prihvate njihov obred i zbog toga ili sile da čine mnoga odbacivanja i odricanja rimske vjere, i zatim ih prekrštavaju ne vodeći brigu da li je naše krštenje valjano. Pokazali su takvu srdžbu njihovi svećenici u Mohaču gdje smo pritekli u pomoć nekima iz njihove sljedbe da bi ih oslobodili od demona, pa su iskalili svoj bijes na njih, prijeteći nama vrijeđajući vjeru i zakone.³⁵

3. 2. Marin de Bonis (1581.-1623.)

Marin de Bonis (Dobrojević, 1581.-1623.) iz Šibenika, nakon završenih studija u Rimu dolazi 1615. u Beograd gdje je dvije godine prije Kašić osnovao misijsku postaju i latinsku školu. Tu djeluje sve do 1623. obilazeći katolička naselja po istočnoj Slavoniji, današnjoj Vojvodini, istočnoj Ugarskoj i zapadnoj Rumunjskoj. U mnogim je pismima i izvješćima opisivao stanje kršćana u tim krajevima, djelovanje malobrojnih misionara u postajama u Beogradu, Pečuhu i Temišvaru te različitim prilikama toga vremena. Nakratko odlazi 1617. u Rim, 1620. u Dubrovnik i ponovno odlazi 1623. u Rim gdje je ubrzo i umro.³⁶

U opširnom izvješću iz 1617. Bonis opisuje pravoslavne ponavlja gotovo doslovno detalje koje je prije nekoliko godina opisao Kašić u svojem izvješću, kao njihove bajke o papinoj bradi, o njihovom postupku s djetetom umjesto krštenja kad nema svećenika, o tome kako ih njihovi svećenici ne poučavaju i drže u neznanju, kako ne obdržavaju bračnu vjernost, te kako raznim praznovjerjem, neznanjem i lošim običajima loše djeluju na katolike.

Potanko opisuje njihov običaj pijanstva u kojemu prednjače i sami svećenici: Ne drže za grijeh opijati se, naprotiv smatraju to žrtvom Bogu i svecima, kada se za blagdane opijaju, što često običavaju činiti s velikim ceremonijama, u čemu im prednjači njihov pop, koji započinje brindizi u čast Presvetog Trojstva, Svetog Križa, sveca, za zdravlje i prosperitet dotičnog kneza, prijatelja, rođaka itd. I potom piju do beskrajja, kojiput sedam, devet i 15 čaša jednu za drugom, tako da je

35 Erdélyi és hódoltság jezsuita missziók, I, 1609-1616, Szeged, 1990., str 71-73.

36 Vanino, Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću, str. 10-16.

svatko obavezan piti koliko i predvoditelj. Zatim polupijani ispijaju „Božji pehar“, sa svim poštovanjem, jer svi ustanu i s otkrivenom glavom stojeći drže upaljene svijeće, sve dok svi ne popiju po tri čaše, toliko da kojiput ostanu na nogama čitav sat.³⁷

U jednom drugom izvješću iz iste godine de Bonis, među ostalim, pripovijeda koliko su okolnosti u kojima žive ti narodi raznih vjera štetni po njihov moralni život: *Zbog trajnog kontakta i blizine u kojoj se ti jadni narodi sa šizmaticima i Turcima, drže svetom stvari opijati se, i razne odvratne poroke ne drže grijesima, te smatraju da je dozvoljeno potjerati prvu ženu i uzeti drugu; ne obazire se među njima mnogo na srodstvo i rodbinstvo već samo na kuma i kumu s kojima drže da je veliko svetogrđe sklopiti brak i do dvadesetog koljena. Zaraženi su bezbrojnim praznovjerjem i podaju se vraćanju i čaranju.*

...Propovijedima i privatnim razgovorima učinilo se puno dobra u tim jadnim i nesretnim dušama; uklo-njene su mnoge zloporabe, skinuti mnogi poroci, mnoge se nagovorilo razlozima i onim što zapovijeda vjera da su napustili prilježnice i prihvatili njihove zakonite žene ili zakonite muževe. Mnogi heretici i šizmatici su se milošću Božjom obratili i odrekli se svojeg krivo-vjerja prihvativši svetu katoličku vjeru; a bezbrojni katolici koji su se kolebali učvrstili su se.³⁸

3. 3. Petar Sotić (o. 1607.–1649.)

Jedan od tamošnjih misionara je i Petar Sotić (o. 1607.–1649.) iz Iloka. Školovao se u Rimu, nakratko od 1634. djeluje u Dubrovniku i u Beogradu, a od 1636. do smrti u Temišvaru. Obilazio je kršćane u tim krajevima istočne Ugarske i zapadne Rumunjske, a suvremenici svjedoče da ga je godinama lokalni turski paša držao za svog kmeta. Poznata su mu dva izvješća iz 1636. i 1645. o prilikama tih kršćana i njegovu djelovanju. U zadnjem izvješću opisuje nevolje katolika zbog poreza kojega im nameću pravoslavni vladike: *Temišvarska Crkva pod ovim trećim kraljevim zastupnikom (zovu ga Basa) trpi proganjanje zbog vladajuće pohlepe, kako njegove tako i raskolnika, koji iznuđuju porez koji, budući da su dobili carigradski dopis, traže od svakog svećenika da ubiru godišnje po dva carska dukata. Ove smo godine bili prisiljeni platiti trostruko i još dukat povrh toga. Svaki kršćanin za sebe pojedinačno iz svake kuće plaća šest novčića, za vjenčanje 60, ako se za djevicu plaća harač, ako je udovica još i više, čak do 12 forinti.* Jedan od misionara otišao je intervenirati u Carigrad i nakon raznih peripetija paša

37 Erdélyi és hódoltság jezsuita missziók, II, 1609-1616, Szeged, 1990., str. 289-290.

38 Erdelyi II, str. 299.

je ipak natjerao vladiku da vrati kršćanima oduzeti novac, no on je tada nestao.³⁹

4. PEROM I DJELOVANJEM ZA SJEDINJENJE

4. 1. Antun Ranzi (1577.–1649.)

Jedan od tipičnih misionara onoga vremena, poznat po širini apostolskog rada i revnosti u raznim vjerskim i socijalnim potrebama naših ljudi bio je Antun Ranzi (1577.–1649.) iz Zadra.⁴⁰ Djelovao je kao ispovjednik hrvatskih hodočasnika u Italiji, ali se zauzimao i za sjedinjenje kršćana. Odlazi kao dvadesetogodišnjak 1597. u Ilirski kolegij, koji se preselio iz Loreta u Rim 1593. godine. Međutim, već 1599. godine Ranzi je premješten u Klementinski kolegij, koji su vodili i držali privatnu školu redovnici somaski.⁴¹

Još kao dijecezanski svećenik djeluje u Kočevju i Žumberku, a kasnije piše izvješće o tim krajevima. Ranzi je kao ispovjednik u Rimu razvio svoje djelovanje, pisao latinske pjesme, bio je cenzor hrvatskih knjiga tiskanih u Rimu i savjetnik Kongregacije za širenje vjere, kada se radilo o vjerskim pitanjima na Balkanu.⁴² Kao misionar često djeluje među pravoslavcima i među katolicima grčkog obreda.

39 Pismo je objavio Miroslav Vanino u: Miroslav Vanino, Leksikograf Jakov Mikalja S. I. (1601-1654), *Vrela i prinosi* 2, Zagreb, 1933., str. 1-43, na str. 33-35.

40 Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 67.

41 Somaski red ili Družbu slugu siromaha osnovao je Jeronim Emiliani (1481.-1837.), koji je zaštitnik siročadi i napuštene mladeži. Rodio se kao sin imućnih roditelja 1486. u Veneciji, a s 15 godina pobjegao je od kuće. Nakon razuzdane mladosti, sudjelovao je u ratu između Venecije i Lige Cambraia te 1511. pao u austrijsko zarobljeništvo. Ponižen i iskušan patnjama, u tamnici je doživio duboku duhovnu preobrazbu i zavjetovao se Mariji da će, ako se domogne slobode, sasvim promijeniti svoj dosadašnji život. I doista, kad se to Marijinim zagovorom na čudesan način i dogodilo, posvetio se potpuno brizi za siromahe, bolesnike i nevoljnike. Kad je u sjevernoj Italiji bjesnila glad i zarazne bolesti, prodao je svoje imanje, a pomažući bolesnicima i sam je obolio. Osnivao je sirotišta, skloništa i bolnice. Godine 1532. osnovao je Družbu slugu siromaha (Chierici Regolari di Somasca), koja je dobila ime po lombardijskom selu Somasca (općina Vercurago, provincija Lecco), gdje je osnovana. Tamo je i preminuo, zaražen kugom, 8. veljače 1537. Blaženim ga je proglasio 1747. papa Benedikt XIV., a svetim 1767. papa Klement XIII. Zaštitnikom siročadi i napuštene djece imenovao ga je 1928. papa Pio XI. Somaski (somaschi), redovnici svetog Girolama Emilijanija, uspješno djeluju i danas u mnogim zemljama Europe, Azije, Južne, Srednje i Sjeverne Amerike. svjedocanstva.wordpress.com, pregledano 26. kolovoza 2015.

42 Josef Wicki, Mijo Korade, *Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773.*, *Vrela i prinosi* 16, Zagreb, 1986., str. 23-49, na str. 30-32; Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 68.

Zbog dobrog poznavanja prilika u Kočevju i Žumberku Kongregacija za širenje vjere traži od Ranzija da napiše nešto o prilikama u tim krajevima za potrebe vizitacije smederevskog biskupa fra Alberta Rendića. Ranzi opisuje stanovništvo koje u većini tvore Nijemci te njihove vjerske i gospodarske prilike.⁴³ Savjetuje da biskup svakako posjeti one kraje, jer tamošnje župe ne pamte kad su zadnji put vidjele biskupa ili da je u njima podijeljena krizma.⁴⁴

Ranzi se i kasnije zauzima za dobro grkokatoličke zajednice od kada je godine 1634. upoznao igumana iz Gomirja Bazilija Predojevića.⁴⁵ Budući da je Bazilije bio pravoslavne vjere Ranzi ga je uputio na rektora Riječkog kolegija da ga pouči vjeri, a s vremenom i sam postao savjetnik tada vladike Bazilija Predojevića i prati ga u Rim na biskupsko posvećenje.⁴⁶ Bazilije Predojević bio je sklon uniji i to još kao gomirski arhimandrit zahvaljujući kontaktima s isusovcima,⁴⁷ a ponajprije s Ranzijem. Tadašnji zagrebački biskup Petar Petretić pohvalio je Bazilija kao osobu sklonu katoličkoj vjeri i uniji s Rimom⁴⁸ zbog, kako je navedeno, Bazilijevih kontakata s isusovcima, a tu se neopravdano ne spominje i velika uloga Antonia Ranzija i njegovom utjecaju na vladiku Bazilija. Bazilijevu naklonost katoličkoj vjeri i ispovijedanje kod isusovaca te dodjeljivanje Svidničke biskupije, koja je pripadala pod Kaločku nadbiskupiju, spominje i jedan anonimni isusovački spis.⁴⁹ Prema tom spisu Bazilije je nakon što je u Beču ispovjedio vjeru pošao u Rim bez savjetovanja sa zagrebačkim biskupom Bogdanom, pa se, nevješt u pitanjima koja su se ticala njegova posvećenja, naišavši na poteškoće zato što kao grčki svećenik nije mogao dobiti naslov latinske biskupije, iz Rima vratio neposvećen.⁵⁰ Ubrzo nakon povratka u Marču Predojević je umro, a sumnja se da je bio otrovan od vlastitih kaludera, kojima nije odgovaralo Predojevićevo približavanje katoličkoj vjeri i Rimu.

43 Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 68.

44 Isto.

45 Isto, str. 69.

46 Opširnije u: Janko Šimrak, Marčansko-Svidnička eparhija za vrijeme vladika Gabre i Vasilija Predojevića i Save Stanislavića, *Bogoslovna smotra* 1/13, Zagreb, 1925., str. 44-69, na str. 40-44; Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija - Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611. - 1755.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007., str. 265-268; Zlatko Kudelić, Čaplovićeva povijest Marčanske biskupije, *Povijesni prilozi* 38, Zagreb, 2010., str. 135-182, na str. 147, 153, 168-169.

47 Kudelić, Čaplovićeva povijest Marčanske biskupije, str. 168.

48 Kudelić, *Marčanska biskupija*, str. 266.

49 Isto, str. 267.

50 Radoslav Lopašić, *Monumenta ecclesiae graeco-orientalis*, Arhiv HAZU A-III. 13, f. 3

Ranzi je također djelovao i u Temišvaru, gdje je radio na duhovnoj obnovi stanovništva. Za vrijeme misija po Velebitu obilazio je i vlaška pravoslavna sela, gdje je tumačio kršćanske istine i ispravljao zablude.

Nakon putovanja s vladikom Predojevićem u Rim vraća se u Loreto kao hrvatski ispovjednik, ali i dalje često odlazi preko Jadrana u misije i to je radio gotovo do zadnjih dana života, koje je proveo u teškoj groznici.

4. 2. Ivan Gabelić (1666. - 1703.)

Misionar koji je djelovao u Ugarskoj među katolicima i unijatima bio je Ivan Gabelić (1666. - 1703.) iz Sarajeva. Gimnaziju i filozofiju polazio je u Hrvatskom kolegiju u Loretu, teologiju u Grazu i kao svećenik ušao je 1690. u Družbu Isusovu.⁵¹ Djeluje kao propovjednik i kateheta u Varaždinu (1693.-1695.) i Budimu (1696.-1699.), gdje je obolio, pa je nakon kratkog boravka u Trnavi opet propovjednik i misionar u Pečuhu (Pécs, 1701.-1702.) i posljednju godinu ponovno u Budimu. U Ugarskoj djeluje uglavnom među doseljenim Hrvatima i unijatima (sjedinenim pravoslavnicima), u gradovima i okolnim selima, a za prvog boravka u Budimu bio je inspektor i „superintendent rašanskih župnika“ ugarskog primasa i kardinala Leopolda Kolonića. Uz pomoć kardinala Kolonića objavio je katekizme na latinici i ćirilici za kršćane među kojima je djelovao. To su na ćirilici *Kratka azbukvica i kratak kerstianski katoličanski nauk P. O. Petra Kanizia društva Imena Isusova složen u Slavinski jezik* (1696.) i na latinici *Kratka abekavica i kratak kerstianski katolicsanski nauk Posctovanoga Otca Petra Kanisia Drusctua Imena Isusova Sloxen u Slavinski Jesik* (1697.). Ta dva katekizma tiskana su u Trnavi, a namijenjeni su bili najvjerojatnije doseljenim Hrvatima te slavenskim unijatima u Ugarskoj.

U oba katekizma Gabelić je na početku priložio tzv. abecedicu – početnicu za nepismene, s glavnim molitvama. Grafijski sustav *Azbukvice*, sastavljen od 32 slova, s elementima ustavne ili srpske i skoropisne ili bosansko-hrvatske (Divkovićeve) ćirilice, te jezik, štokavskoikavskog obilježja s ponekim jekavizmom ili ekavizmom, svjedoče da je autor poznao književnu baštinu bosanskih franjevac. Gabelićeva latinska abecedica ima 26 znakova; za razliku od dvoslova ly (=lj) i ny (=nj) dvoslove cs (=č) i gy (=đ) te troslove chi (=ć) i sch (=š) nije posebno uvršćivao u abecedni niz.⁵²

51 Franjo Fancev, Hrvatski đaci gradačkog sveučilišta 1586-1829., *Ljetopis JAZU*, 1936., str. 48, 184, na str. 184.

52 Alojz Jembrih, *Azbukvica Ivana Gabelića (1696.)* (Prilog povijesti hrvatskih početnica), *Vrela i prinosi* 17, Zagreb, 1987/88., str. 3-51. Autor u članku donosi faksimil *Azbukvice*.



Sl. 5 Naslovnica *Kratke azbukvice* (1696.) Ivana Gabelića (preuzeto iz: Jembrih 1987/1988, str. 27)

4. 3. Mihael Lovinić (1682.–1730.)

Misionar među Hrvatima u južnoj Ugarskoj i Rumunjskoj bio je Mihael Lovinić (1682.–1730.) iz Kraljeve Sutjeske u Bosni. Otac mu je bio zanatlija, draguljar, a imao je puno djece.⁵³ S obitelji se seli vjerojatno 1697., kad je s vojskovođom Eugenom Savojskim na povlačenju pošlo oko 30.000 ljudi prema Slavoniji i Ugarskoj.⁵⁴ On je negdje u Ugarskoj završio srednju školu, a zatim je studirao filozofiju u Grazu i stekao naslov magistra. Godine 1707. napustio je studij teologije u Beču i pristupio Isusovačkom redu u istom gradu. Nakon dvogodišnjeg novicijata, četiri godine predavao je na zagrebačkoj gimnaziji, a nakon toga završio studij teologije u Grazu.⁵⁵ Dobro je poznao mađarski, njemački, češki, slovački i rumunjski jezik. Najprije je četiri godine bio propovjednik i kateheta u Pečuhu u južnoj Ugarskoj, a zatim tri godine u Temišvaru (1723.-1725.), odakle 1726. odlazi u Karaševu, selo u zapadnoj Rumunjskoj u kojemu, uz nekoliko drugih sela, od starine žive doseljeni Hrvati. Kao poznavatelj mnogih jezika pobrinuo se da se izrade jasna moralna i prava načela o zajedničkom životu katolika i pravoslavanih. U Temišvaru na javnoj sjednici pred carskom upravom u nazočnosti unijatskog metropolita i dvaju vladika predlaže nacrt odredbi (u 17 točaka) u kojima se daju upute pravoslavnim poglavarima kako će voditi svoje vjernike i iskorijeniti moralne zloupotrebe, kako će se katolici zaštititi od njihove nasrtljivosti i pomalo pravoslavne raspoložiti da prihvate sjedinjenje.⁵⁶

53 Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 99.

54 Isto.

55 Isto.

56 Isto, str. 100. U tom djelu autor donosi i tekst tih uputa (Isto, str. 156-158).

Budući da rumunjski grkokatolici (pravoslavni ujedinjeni s Rimom u tzv. Erdeljskoj uniji godine 1697.-1698.) nisu imali dovoljno vjerskih knjiga, Lovinić je za njih izdao katekizamski priručnik na rumunjskom jeziku i ćirilici pod naslovom: *Katekizmus sau invatatura crestineaska... iara acum in folosul Neamului Rumanescu, in limba rumaneasca intoarsa, si tiparita, SAMBATA MARE, In Tipografia Akademeasca... 1726* (Trnava 1726.). Bio je to jedini rumunjski katekizam trnavske isusovačke tiskare. Radilo se o prijevodu katekizma unijatskog rusinskog episkopa Ivana Josifa Dekamillisa (+1706), objavljenog na latinici i rusinskom jeziku (*Katekizis dlja nauki Ougroruskim ljudem složenij*, 1698).⁵⁷

Dok je boravio u Karaševu uvidio je veliku duhovnu zapuštenost tamošnjih Hrvata, koji nisu imali ni župnika ni crkve. Dalje isusovački izvori navode da su razna praznovjerja, gatanja i bezvrijedne običaje držali za svete obrede, a svećenici koji su u prošlosti bili kod njih nisu popravili spomenuto stanje, jer ili nisu znali kako postupati ili se nisu htjeli zamarati time.⁵⁸

Lovinić je već 1726. počeo u Karaševu graditi veliku crkvu, a voditi i knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, koje su se do danas očuvale u karaševskom župnom arhivu.⁵⁹ Crkva, završena iznutra i izvana 1730., bila je u cjelini podignuta s državnom (carskom) pomoći, a prema izvorima kod njezine izgradnje pomogli su i mještani, dovozom materijala i radom.⁶⁰ U tom kontekstu treba spomenuti i to da je crkva u Karaševu jedna od najvećih i stilski najčišćih crkava u cijelom Banatu, a pripada i među najstarije na tom području.⁶¹ Građena je, dakako, u baroknom stilu, međutim, ima i obilježja isusovačkih crkava te slike isusovačkih svetaca.⁶²

Kao posljedicu djelovanja oca Lovinića, uskoro su Karaševci, kažu izvori, svoje vladanje uskladili s propisima katoličke vjerske discipline, odbacili su razna praznovjerja i raskolništvo (*schismata*) te su počeli pristupati sakramentima i naučili su osnovne molitve.⁶³

57 Bibliografi inače za Lovinića navode da je objavio katekizam za Vlahe: *Libellus fidei Christianae dogmata complexus pro Valachis* (Sommervogel, *Bibliothèque*, V, 58).

58 Vidi izvor u Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani, II.*, Oeniponte, 1885., str. 796-797; Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 153; Castilia Manea Grgin, Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata u ranom novom vijeku, *Povijesni prilozi* 27, Zagreb, 2004., str. 65.

59 Grgin, Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata, str. 65.

60 Isto.

61 Isto.

62 Ivan Krmptić, *Karaševski Hrvati u Rumunjskoj*, Zagreb: Hrvatska Matica iseljenika, 1994., str. 16.

63 Nilles, *Symbolae*, str. 797.; Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 101, 153; Grgin, Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata, str. 11.

No naporan rad bez odmora, neprestani post i pokora, a konačno i nebriga za samog sebe, skršili su misionareve sile. Lovinić je preminuo u siječnju 1730. u Karaševu, vjerojatno od upale pluća, te je bio sahranjen u crkvi koju je sam podigao, uz veliki oltar.⁶⁴

4. 4. Juraj Mulić (1694.–1754.)



Sl. 6 Juraj Mulić, autor Želimir Janeš, replika medaljona (u vlasništvu prof. dr. sc. Mije Korade, foto: Mijo Korade)

Jedan od najvećih hrvatskih pučkih misionara uopće te plodni pučki pisac na sva tri hrvatska narječja, više katekizama, molitvenika i pjesmarica je Juraj Mulić (1694.–1754.) iz Hrašća u Turopolju. Na svojim mnogobrojnim misijskim pohodima često se susreće i svojim govorom i likom utječe na pravoslavne. Spominjem samo nekoliko gradova i mjesta za koje izvori spominju da su pravoslavni sudjelovali na Mulićovim misijama: godine 1729. u Trojstvu kod Bjelovara, iste godine u Pitomači, 1745. u Virovitici, 1746. i 1753. u Pakracu, a 1753. u dvadesetak mjesta zapadne Slavonije itd. Nakon misija u sedam župa središnje Hrvatske (Tounj, Slunj, Oštarije, Bosiljevo itd.) 1744. iguman iz manastira Gomirje pozvao je misionara da održi duhovne vježbe njegovim kaluđerima. Kroničar spominje ...*da su ga monasi pažljivo slušali, premda su u drugom pogledu teško mrzili pripadnike rimske Crkve.* Iduće godine za vrijeme misija u Koprivnici jedan je protopop odlučio pozvati Mulića da održi misije u njegovoj parohiji, međutim, njegovi crkveni i vojni poglavari potrudili su se da to spriječe.⁶⁵

64 Isto.

65 Ivan Fuček, *Juraj Mulić, život i djelo*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1994., str. 397-409.

POSZEL APOSTOLSZKI

Vu
NAVUKU KERSCHANSZKOM
pozstavlen,

Z-Oblafszjóm, Volyúm, i Darcslivofszjóm
Prefszvetloga i Prepostlivanoga,
GOSZPODINA GOSZPODINA

JURAJA BRANJUGH
Z-Bosjóm, i Apostolszkoga Sztola
Miloščúm

BISKUPA ZAGREBECHKOGA,
Kralyevszke Szvetloszti Tolnachnika,
po Országeh Horvathszkem, Szlovenszkem,
i Dalmatinfszkem,

Banfszke Chafzti NAMESZTNIKA,
&c. &c.

Ovak na Szvetlo dán, i vřzem Vernem Ker-
szbenikom vu zdulřno pozřluszanye, a Duřvu-
nem Pafztirom vu mařtvo nazvezchanye
szrdchbeno pr pozřeben.

Z-Trudóm, i Lyublenúm Szkerbjóm

P. JURAJA MULIĆ T. J. Mefznika
Mifznariuřsa Apostolszkoga
Obnářřan, i ovde na krátkem Szlofen.

Štampan vu Collegiumu Zagrebechkom T. J.
po Adalbertu Wefszely, Leta 1742.

Sl. 7 Juraj Mulić - *Poszel apostolski*, naslovnica djela (preuzeto s <http://www.knjiznica-vg.hr/sredisnji-odjel-za-odrasle/wp-content/uploads/sites/2/2015/02/mulic-otvoren.jpg>)

Revni misionar objavio je i zasebnu knjižicu o istočnom raskolu i razlikama Istočne i Zapadne crkve te poticajima na sjedinjenje. To je zapravo izvadak iz njegovog velikog katekizma *Posel apostolski* (1742.), kojemu je dao dugačak i znakovit naslov: *Zercalo pravedno, gdi se ima istinito ispisanje kada, kako i zašto grčkoga zakona ljudi, iliti kako nekoji govore hristijani, od stare kršćanske i katoličanske Crkve i Rimskoga pape s velikem svojem kvarom jesu odstupili, i kamo bi opet lasno, a sebi vele korisno mogli pristupiti. Zato i k tomu na pomoć ovo skupa je složeno i ljubljeno razdeleno. Štampano u Zagrebu leta 1742.*

U knjižici Mulić najprije opisuje povijesne događaje oko crkvenog raskola, zatim informira o vjeri i vjerskom životu pravoslavnih, tj. o liturgiji, štovanju svetaca i kipova, o načinu križanja itd. Zatim navodi dogmatske razlike između dviju Crkvi, kao *Filioque*, beskvasni kruh u euharistiji, čistilište i primat rimskog pape, te obrazlaže motive radi kojih bi se pravoslavni

trebali sjediniti s Rimom. Na kraju govori o propagandi kalvinaca da privuku sebi pravoslavne i prilaže kratko poglavlje o islamu. U dodatku donosi glavne molitve. Djelce je Mulih većim dijelom poštokavio, jer je *Posel apostolski* inače pisan na kajkavskom, iz kojega je *Zercalo* uzeto, budući da u kajkavskim krajevima nije bilo puno pravoslavnih.⁶⁶

4. 5. Antun Kanižlić (1699.–1777.)



Sl. 8 Antun Kanižlić, (preuzeto s <http://www.gimpoz.hr/skola/znameniti-ucenici-i-nastavnici/antun-kanizlic>)

Antun Kanižlić (1699.–1777.) iz Požege, autor je glasovitog kasnobaroknog spjeva *Sveta Rožalija* (1780.), uz to više puta izdavanih katekizama, molitvenika i drugih duhovnih spisa te prekrasnih vjerskih pjesama. Bio je također propovjednik, kateheta i misionar u Požegi i okolici. Nakon smrti mu je objavljeno veliko djelo o istočnom raskolu *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja Crkve istočne od zapadne* (Osijek 1780.), u kojemu se zalaže za pismenost i naobrazbu, a sa simpatijama piše o pravoslavnom stanovništvu u Slavoniji.

Kontekst tog povijesno-teološkog polemičkog djela o odnosima Istočne i Zapadne crkve su nastojanja Katoličke crkve i bečkog dvora za ujedinjenjem pravoslavnih iz Monarhije s Rimom, unijatski pokušaji i ostvarenja u hrvatsko-ugarskim krajevima i uopće prisutnost pravoslavnog stanovništva u Slavoniji. Kanižlić izravno odgovara na pravoslavnu reakciju na te unijatske pokrete, a to je bilo djelo grčkog episkopa Ilije Miniatisa *Petra skandalu...* (*Kamen spoticanja ili*

razjašnjenje o početku i uzroku raskola dviju Crkava, Istočne i Zapadne, 1718.) koje je u latinskom prijevodu izašlo 1752. u Wroclawu. U svom djelu Kanižlić pripovijeda povijest raskola od patrijarha Ignacija i Focija do pokušaja ujedinjenja na općem crkvenom saboru u Firenci (1439.), dodavši tom pregledu opis stanja Istočnih crkvi nakon sabora. Kroz povijesni prikaz isprepliću se i razjašnjenja o teološkim i drugim razlikama između dviju Crkvi.

Na kraju je na osam stranica priložio poziv pravoslavnicima na sjedinjenje s Rimom (*Ponukovanje osobito*), što otkriva i konačni autorov cilj. On izričito na početku djela naglašava da ne želi uvrijediti bratske slavenske narode grčkoga zakona, jer oni nisu krivi za raskol, već Grci, osobito Focije o kojemu u duhu onog vremena govori pretjerano ružno i negativno. Premda je Kanižlićev stav prema Istočnoj crkvi isključiv, u skladu zapadne teologije toga doba, taj opširni povijesno-teološki prikaz važan je dokument onog vremena i prilika u Slavoniji te važno vjersko, i kulturno djelo starije hrvatske književnosti.⁶⁷ Dijelovi Kanižlićeva *Kamena* objavljeni su u Stadlerovu časopisu *Balkan* (Zagreb, 1899.-1902.). A prije toga je dijelove *Kamena* na latinskom objavio glasoviti austrijski isusovac Nicolaus Nilles u djelu: *Olsavszky, Michael Manuel Epistola pastoralis de S. unione et Antonii Kanižlić de reditu ad Ecclesiam Catholicam, ex opere sui titulus Symbolae, exscriptae a Nicolao Nilles, Oeniponte, 1885.*⁶⁸

5. PUČKI MISIONARI MEĐU HRVATIMA U 18. I 19. STOLJEĆU

5. 1. Leopold Locatelli (1724. - ?)

Od mnogih pučkih misionara po hrvatskim krajevima u 18. stoljeću odabirem još Leopolda Locatelli-

67 Mijo Korade, Antun Kanižlić vjerski i kulturni obnovitelj požeškog kraja, u: Josip Baričević, Tomislav Ivančić et al. (ur.), *U službenju Božjem narodu. Zbornik radova u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića...*, Požega: Biskupski ordinarijat, 2007., str. 546-560.

68 Nilles je osobito poznat po djelima o odnosima Zapadne i Istočne crkve u Ugarskoj, osobito *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani* (Oeniponte 1885) i *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae* (Oeniponte 1879-1885). O tom Kanižlićevu djelu vidi osobito Ivan Scherzer, A. Kanižlića „Sv. Rožalija“ i „Kamen pravi smutnje“, *Nastavni vjesnik* 3, Zagreb, 1895., str. 201-217, na str. 213; Predrag Belić, Isusovci kontroverzisti u Hrvata 18. stoljeća, u: Vladimir Horvat (ur.), *Isusovci u Hrvata, Zbornik radova*, Zagreb, 1992., str. 158-168; Isti, Eighteenth Century Jesuit Contraversialists among the Croats, in: Valentin Požaić (ur.), *Jesuits among the Croats*, Zagreb, 2000., str. 197-212.

66 Isto, str. 389-391.

ja (1724. - ?) iz Pokupskog jer se njegovo djelovanje većim dijelom odvijalo u središnjoj Hrvatskoj, na području Senjsko-modruške biskupije i Vojne krajine, gdje je boravilo miješano stanovništvo i vojska raznih ispovijesti. Često je na njegove misije u tim krajevima dolazio narod iz mnogih mjesta, pa je znalo biti oko 10.000 ljudi. Tako je u četiri misije 1762. sudjelovalo ukupno oko 40.000 ljudi, a pričestilo se 32.000.

Narod koji je dolazio iz daleka proveo bi dane i noći pod vedrim nebom na grobljima ili na polju, s ono malo hrane što bi ponijeli sa sobom. Da bi pribivale misijama, a da se ne odvoje od malene djece, nosile su ih u košarama na glavi ili privezane na ledima. U Vojnoj krajini čitave bi posade često slušale propovijedi, a časnici su prednjačili pobožnošću i spremnošću da pomognu misionarima u svemu. Gradili bi pozornice za propovijedi na trgovima, postaje za procesije na putovima, brinuli se za smještaj misionara i pratili ih s vojnicima na putovanjima. Vojnici katolici znali bi plaćati pravoslavcima da ih zamijene na straži kako bi mogli slušati što više propovijedi i ispovjediti se.

Visoki bi časnici, plemići i ugledni građani pomiješani s običnim pukom slušali propovijedi i nosili simbole pokore u svečanim procesijama. Često bi misijama pribivali pravoslavni žaleći što oni nemaju tako učenih i revnih svećenika koji bi ih poučili u vjeri. Zanimljiv primjer kršćanske revnosti pokazali su 1771. radnici kraljevskog rudnika i talionice željeza u Čabru i Fužinama u Gorskom Kotaru. Upravitelj im nije mogao dopustiti da preko dana izostanu s posla, pa su oni radili noću, samo da bi, premda umorni i neispavani, sudjelovali na misijama. I sâm je upravitelj svaki dan dolazio na propovijedi, a nakon završenih misija posebnim je dopisom zamolio senjskog biskupa i svoje nadležne da bi se za njegove radnike držale misije svake treće godine.⁶⁹

5. 2. Vincenzo Basile (1811.-1882.) i Antonio Ayala (1818.-1887.)

Nakon ponovne uspostave isusovačkog reda 1814. godine prvi isusovci koji djeluju među Hrvatima bili su dvojica Sicilijanaca Vincenzo Basile (1811.-1882.) i Antonio Ayala (1818.-1887.). Najprije su nekoliko godina bili župnici u istočnoj Hercegovini i kada su dobro naučili hrvatski jezik započeli su 1852. držati pučke misije po hrvatskim krajevima, sa sjedištem najprije u Dubrovniku a poslije u Splitu. Obilazili su sve naše krajeve, a njihovu djelatnost nastavljaju drugi misionari.⁷⁰ Kao i u metodi, tako su i u pristupu prema

⁶⁹ Korade, *Hrvatski isusovci i misionari*, str. 95-98.

⁷⁰ Mijo Korade, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811-1882), Vrela i prinosi* 13, Zagreb, 1982. str. 106-154.



Sl. 9 Vincenzo Basile, autori Krešimir Benjak i Davor Husnjak, (preuzeto iz Korade 1994, str. 238)



Sl. 10 Antonio Ayala, autori Krešimir Benjak i Davor Husnjak, (preuzeto iz Korade 1994, str. 239)

pravoslavcima i unijatima slijedili stare misionare u pomirljivosti i toleranciji. Glavni je cilj njihovih misijskih pohoda bio vjerska i moralna obnova te pouka o temeljnim vjerskim istinama, a upravo to je bilo potrebno jednako katoličkom i pravoslavnom stanovništvu.

Pučki dalmatinski misionari za vrijeme svojeg djelovanja susretali su se s pravoslavcima u svim pokrajinama gdje su djelovali, osobito često u dalmatinskom zaleđu, u Boki kotorskoj, području Vojne krajine i u većini gradova. Posebno u spomenutim krajevima često pravoslavni prisustvuju na propovijedima i drugim manifestacijama misija. Misionari uglavnom bilježe da

oni s poštovanjem i pažnjom slušaju propovijedi, da često ostaju zadovoljni i zadivljeni onim što bi čuli. Često su zatvarali svoje trgovine i ukrašavali prozore za vrijeme procesije, a više puta se spominje da su dolazili na propovijedi njihovi popovi i kaluđeri. U osvrtnu na sudjelovanje pravoslavnih u misijama, zabilježio je 1856. Basile: *Ono što nas tješi jest što među polaznicima ima mnogo grko-šizmatika, koji budući da se ne mogu nama približiti zbog kratkog vremena, ostaju zadovoljni propovijedima, što je dobar znak da pripravi njihove duše pomirenju s Rimskom crkvom, onda kada će se Bogu svidjeti.*⁷¹

Nekoliko detalja i događaja osvjetlit će tu atmosferu na misijama. U zadarskom zatvoru pravoslavni službeno zatraže da mogu prisustvovati propovijedima (1853.). U Zemunik u kraj Zadra (1856.) svake su večeri dolazile na katehezu pravoslavne djevojčice i neke su tako dobro napredovale da su bile nagrađene svetim predmetima. Katolici iz Obrovca sami su zatražili misije u svom gradu (1858.) prema savjetu jednog pravoslavca koji je bio svjedok njihova uspjeha u nekom drugom mjestu, i svima ih preporučivao kao izvrsno sredstvo pomirenja zavađenih. Redovito je dolazio na propovijedi s mnogima svoje vjeroispovijesti i nakon govora o oprostima mnogi od njih su se pomirili s katolicima.⁷² Mnogi su revno slušali misionare 1888. u Kninu, gdje su bili većinsko stanovništvo, i zahvaljivali su župniku franjevcu što je pozvao misionare u njihov grad.

Patri su također zabilježili više slučajeva prijateljskih susreta s pravoslavnim svećenicima, o njihovoj toleranciji i prijateljstvu i pozitivnim komentarima misionarskog rada. Lijep je bio primjer pravoslavnog popa u Imotskom (1860.) koji je redovito dolazio na propovijedi, poticao svoje vjernike da sudjeluju na misijama i ljubazno je posjetio misionare u njihovom boravku. A stvarno su mnogi njegovi sudjelovali i za vrijeme glavne procesije su okitili svoje prozore. Patrijarh u Sremskim Karlovcima u Vojvodini ljubazno je primio misionare i ponudio ih ručkom, ali su oni odbili zbog obaveza u crkvi. Misionari s velikim pohvalama opisuju pukovnika Eugenija Lazića, zapovjednika prve banske regimente u Glini (1859.), pravoslavne vjere, *čovjeka časnog i pravednog te nipošto protivnog, na-*

protiv vrlo naklonog katolicima, koji poštuje katoličke svećenike i brine se za njihovo svako dobro. Više puta je sa svim svojim časnicima sudjelovao na misijama, počastio ručkom misionare i sve prisutne župnike te svima zaželio pun uspjeh misija.⁷³

U raznim dalmatinskim selima pravoslavni bi dolazili čak izdaleka tražeći blagoslov misionara i često se željeli ispovjediti kod njih. Ali se primijetilo, budući da kršćani obiju Crkvi u tim krajevima žive stoljećima u skladu, često se i ne vide razlike među njima. Tako na primjer u Bukovici (1871.) i razni seljaci drže ... *da su jednako dobre naša i njihova vjera te običavaju taj krivi stav izražavati neobičnom izrekom, koja prevedena doslovno na hrvatskom (s talijanskog) glasi ovako: Jedan Bog i dva tanjura (Un Dio e due piatti).*⁷⁴

Bilo je, s druge strane, protivljenja misijama, osobito sa strane njihovih svećenika. U Dalmaciji je zabilježen samo jedan slučaj kada se pop u Poljicama (1897.) skrivao pred misionarima. Naprotiv više neprilika je bilo u Boki kotorskoj i Senjsko-modruškoj biskupiji, kada su popovi zabranjivali svojim vjernicima da dolaze na misijske propovijedi. Tako su unatoč zabranama mnogi pravoslavni nekoliko puta dolazili u Kotoru, Budvi (1880.) i osobito u Hercegrovom (1881.). U ovom posljednjem, gdje su pravoslavni činili većinu i na početku su kružile razne ružne vijesti o misionarima, dolazili su gotovo na sve propovijedi skoro svi pravoslavni, gradska uprava, činovnici, trgovci itd. Njihov ih pop zato jedan dan sazove i strogo im zabrani slušati jezuite, ali oni ne samo da ga nisu poslušali, nego su te iste večeri još brojniji došli na propovijed.⁷⁵

Dolazak misionara u Gospić (1881.) izazvao je veliko komešanje i pozornost među pravoslavcima. Njihov je župnik s više instance dobio strogo upozorenje da svoje vjernike drži daleko od katoličke crkve i isusovačkih propovijedi, od kojih da im prijete velika opasnost. Netko iz političke vlasti zapovjedio je da se stenografiraju neke propovijedi, ona za otvaranje misija, o sv. Petru i još druge dvije, s namjerom da se pronađe izlika za prigovore. Sve to nagnalo je znatizeljni svijet i svu lokalnu inteligenciju na uvodnu propovijed, dok je na koru stenograf grozničavo bilježio propovijed patra Ayale. *Prvi dojam bio je povoljan, komentira misionar, nisu našli temelja predrasudama i optužbama na naš račun, niti im je dan najmanji povod za sukob između katolika i pravoslavnih.* Mudrost i jasnoća misionara u izlaganju vjerskih istina bez da napada ili vrijeđa ikoga, postiglo je da su nestale predrasude i

71 Archivum Romanum Societas Iesu – Austr. 1003, XV, 1. Čitav ovaj odlomak o pučkim misionarima u 19. stoljeću sastavljen je prema 14. poglavlju doktorske disertacije koje govori o odnosu misionara i pravoslavnih Mijo Korade, *La "Missione illirico-dalmata" dei gesuiti (1852-1900). Svolgimento, metodo e risultati*, Ms. disert. di dott., Università Gregoriana, Roma, 1988., str. 511-523.

72 Diario delle missioni, I: 70-71. Rukopisni dnevnik dalmatinskih misionara (I-IV) čuvaju se u arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu.

73 Isto, str. 121-122, 124-125.

74 Relazione delle missioni, 1871: 3.

75 Diario delle missioni, IV: 52-53.

mnogi su pravoslavni, unatoč suprotnim uputama, po-
hađali misijske propovijedi.⁷⁶

6. ZAKLJUČAK

Ovaj letimičan pregled ideja, inicijativa i djelova-
nja jednog crkvenog reda u krajevima gdje živi ili je
nekad živio hrvatski puk, pokazuje kako je jedinstvo
u Kristovoj Crkvi bilo jedan od važnih zadataka i ci-
ljeva isusovačkog djelovanja. Zbog toga je njihov rad
na tome području bio raznovrstan i nerijetko dosta plo-
dan, bilo da su ga obavljali kao pučki misionari ili pu-
tujući propovjednici, diplomati, vizitatori, savjetnici i
ispovjednici, pisci knjiga o raskolu ili odnosu katolika
i pravoslavni. A moglo bi se reći da su dva temeljna
aspekta njihove djelatnosti bila pouka o vjerskim isti-
nama i zbližavanje rastavljenih kršćana.

Izvori

Archivum Romanum Societas Iesu - Koresponden-
cija Raggio - Mercurianu;

Archivum Romanum Societas Iesu - Austriaca,
1003, XV, 1.

Diario delle missioni, I-IV, Arhiv Hrvatske provin-
cije Družbe Isusove Zagreb

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, I-II, 1609-
1616, Szeged, 1990.

Lopašić, Radoslav. *Monumenta ecclesiae graeco-
orientalis*, Arhiv HAZU A-III. 13

Nilles, Nicolaus. 1885. *Symbolae ad illustrandam
historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti
Stephani*, vol. 2, Oniponte.

Papa Benedeto XIV. 1742. *Degli Annali di Grego-
rio XIII Pontefice Massimo*

Relazione delle missioni del P. V. Basile a 1871.

Relazione delle missioni del P. V. Basile a 1881.

Literatura

Agoston, Gábor. 2009. Military Slavery, u: Gábor
Agoston, Bruce Masters (ur.). *Encyclopedia of the
Ottoman Empire*, New York, 2009., 383-384.

Belić, Predrag. 1992. Isusovci kontroverzisti u Hr-
vata 18. stoljeća, u: Vladimir Horvat (ur.), *Isusovci u
Hrvata, Zbornik radova*, Zagreb, 158-168.

Belić, Predrag. 2000. Eighteenth Century Jesuit
Contraversialists among the Croats, in: Valentin Požaić
(ur.), *Jesuits among the Croats*, Zagreb, 197-212.

Fancev, Franjo. 1936. Hrvatski đaci gradačkog
sveučilišta 1586–1829., *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 48,
184.

Fotić, Aleksandar. 2009. Serbian Orthodox Church,
u Gábor Agoston, Bruce Masters (ur.). *Encyclo-
pedia of the Ottoman Empire*, New York, 520-521.

Fuček, Ivan. 1994. *Juraj Mulih, život i djelo*, Za-
greb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.

Grgin, Castilia Manea. 2004. Prilog poznavanju
vjerske povijesti karaševskih Hrvata u ranom novom
vijeku, *Povijesni prilozi* 27, Zagreb, 57-69.

Jembrih, Alojz. 1987./1988. Azbukvica Ivana Ga-
belića (1696.) (Prilog povijesti hrvatskih početnica),
Vrela i prinosi 17, Zagreb, 3-51.

Jurić, Josip. 1934. Pokušaj "Zbora za širenje vjere"
god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pi-
sno, *Croatia Sacra* 4, Zagreb, 143-174.

Kašić, Bartol. 1987. *Putovanja južnoslavenskim
zemljama*, Privlaka: KIC Privlačica.

Katičić, Radoslav. 1999. *Na kroatističkim raskriž-
jima*, Zagreb: Hrvatski studiji.

Korade, Mijo. 1982. Misionar i kulturni radnik
isusovac Vinko Basile (1811-1882), *Vrela i prinosi* 13,
Zagreb, 106-154.

Korade, Mijo. 1983. Hrvatski isusovci XVI. stolje-
ća (1553.-1584.). Biografski podaci, *Vrela i prinosi* 14,
Zagreb, 101-117.

Korade, Mijo. 1986. O dubrovačkoj okolici, *Vrela
i prinosi* 16, Zagreb, 133-151.

Korade, Mijo. 1988. *La "Missione illirico-dal-
mata" dei gesuiti (1852-1900). Svolgimento, metodo
e risultati*, Ms. disert. di dott., Università Gregoriana,
Roma.

Korade, Mijo. 1991a. *Hrvatski isusovci i misiona-
ri*, Zagreb: Hrvatska pokrajina Družbe Isusove.

Korade, Mijo. 1991b. Stjepan Drenoczy u misiji
sjedinenja kršćana (1581-1582), u: Ratko Perić (ur.),
*Homo imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem
Ioannis Golub*, Pontificium Colegium Croaticum S.
Hieronimi, Romae, 452-457.

Korade, Mijo. 1992. Vjerski, odgojni i književni
rad Družbe Isusove, u: *Isusovačka baština u Hrvata*,
Katalog izložbe, Zagreb, 21-37.

Korade, Mijo. 2007. Antun Kanižlić vjerski i kul-
turni obnovitelj požeškog kraja, u: Josip

Baričević, Tomislav Ivančić et al. (ur.), *U služnju
Božjem narodu. Zbornik radova u čast msgr. dr. An-
tuna Škvorčevića...*, Požega: Biskupski ordinarijat, str.
546-560.

76 Isto, str. 94-95; Relazione delle missioni 1881: 7.

Korade, Mijo. 2008. Prijedlozi vizitatora Aleksandra Komulovića (1548.-1608.) za borbu protiv Osmanlija, *Gazophylacium* 13, Zagreb, 1-2, 111-127.

Krmpotić, Ivan. 1994. *Karaševski Hrvati u Rumunjskoj*, Zagreb: Hrvatska Matica iseljenika.

Kudelić, Zlatko. 2007. *Marčanska biskupija - Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611. - 1755.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Kudelić, Zlatko. 2010. Čaplovičeva povijest Marčanske biskupije, *Povijesni prilozi* 38, Zagreb, 135-182.

Polčin, Stanislas. 1957. *Une tentative d'Union au XVIe siècle: La mission religieuse du Père Antoine Possevin S. J. en Moscovie (1581-1582)*, Roma: Pont. institutum orientalium studiorum.

Polgár László. 1990. *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus 1901-1980*, vol. 3/2 Le personnes, Roma, 690-693.

Scherzer, Ivan. 1895. A. Kanižlića "Sv. Rozalija" i "Kamen pravi smutnje", *Nastavni vjesnik* 3, Zagreb, 201.-217.

Šimrak, Janko. 1925. Marčansko-Svidnička eparhija za vrijeme vladika Gabre i Vasilija Predojevića i Save Stanislavića, *Bogoslovna smotra* 1/13, Zagreb, 44-69.

Trstenjak, Tonči. 1989. Alessandro Komulović S. I., 1548-1608. Profilo biografico, *Archivum historicum Societatis Iesu* 58, Romae, 44-86.

Vanino, Miroslav. 1933. Leksikograf Jakov Mikalija S. I. (1601-1654), *Vrela i prinosi* 2, Zagreb, 1-43.

Vanino, Miroslav. 1934a. Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću, *Vrela i prinosi* 4, Zagreb, 1-47.

Vanino, Miroslav. 1934b. Prijedlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.), *Croatia Sacra* 4/8, Zagreb, 217-254.

Vanino, Miroslav. 1937. Le Père Barthélemy Kašić S.I. (1575-1650), *Archivum Historicum Societatis Iesu* 7, Roma, 216-258.

Vanino, Miroslav. 1969. *Isusovci i hrvatski narod*, I, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Zagreb.

Wicki, Josef. Korade, Mijo. 1986. Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773., *Vrela i prinosi* 16, Zagreb, 23-49.

Zovkić, Mato (ur.). 2005. *Suvremena katolička enciklopedija*, vol. 2, Split: Marjan tisak.

Internet

svjedocanstva.wordpress.com, <https://svjedocanstva.wordpress.com/2015/02/08/sveti-jeronim-emiliani/>, pregledano 26. kolovoza 2015.

Summary

Croatian Jesuit missionaries and the attempts to form a Union with the Orthodox Church from the 16th to the 19th century

Key words: missionaries, union, Orthodox faith, Uniates, visitators, Jesuits

The authors offer an overview of the missionaries who have in different ways pursued the idea of forming a union of the Roman Catholic Church and the Orthodox Church from the Early Modern Period to the second half of the 19th century. The article is divided into four parts showing the activity of the apostolic visitators and Jesuit missionaries on the territory of Croatia, as well as as their missions to Hungary, Turkey, Albania, Russia, etc. In the first part an analysis of the activity of the pioneers who were in any way connected to the issue of the church union such as Tommaso Raggio, Giulio Mancinelli, Marin Temparica, Aleksandar Komulović and Stjepan Drenoczy is given. The following part deals with missionaries who wrote about the features of Orthodox practices, as well as their social and moral values. Marin de Bonis, Petar Sotić and the renowned Croatian linguist Bartol Kašić took part in such missions in occupied territory which were colloquially called *Missio Turcica*. A description of the activity of the most prominent missionaries who undertook more concrete steps toward the establishment of the church union such as Antun Ranzi, Ivan Gabelić, Mihael Lovinić, Juraj Mulih and Antun Kanižlić is given in the third part. The last part deals with some popular missionaries (Leopold Locatelli, Vincenzo Basile and Antonio Ayala) during the 18th and 19th century by focusing on their meetings and contact with the Orthodox population. Finally, the authors conclude that the two main aspects of such religious and cultural activities were instruction into fundamental religious truths and the bringing together of disunited Christians.